

Durulcan Selçuk

*Avukat - Ankara Barosu

*Ankara Üniversitesi - Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Siyasal katılımın bir türü olan seçimlerin Türkiye’deki ilk uygulamasının genellikle I. Meşrutiyet ile başladığı düşünülmektedir. Oysa ki Türkiye I. Meşrutiyet öncesinde seçimi bilmekte ve uygulamaktaydı. Başka bir ifadeyle daha da açacak olursak, Türkiye’de seçme ve seçilme uygulamaları bir anda oluvermiş bir şey değildir, bir kökü ve geçmişi vardır.

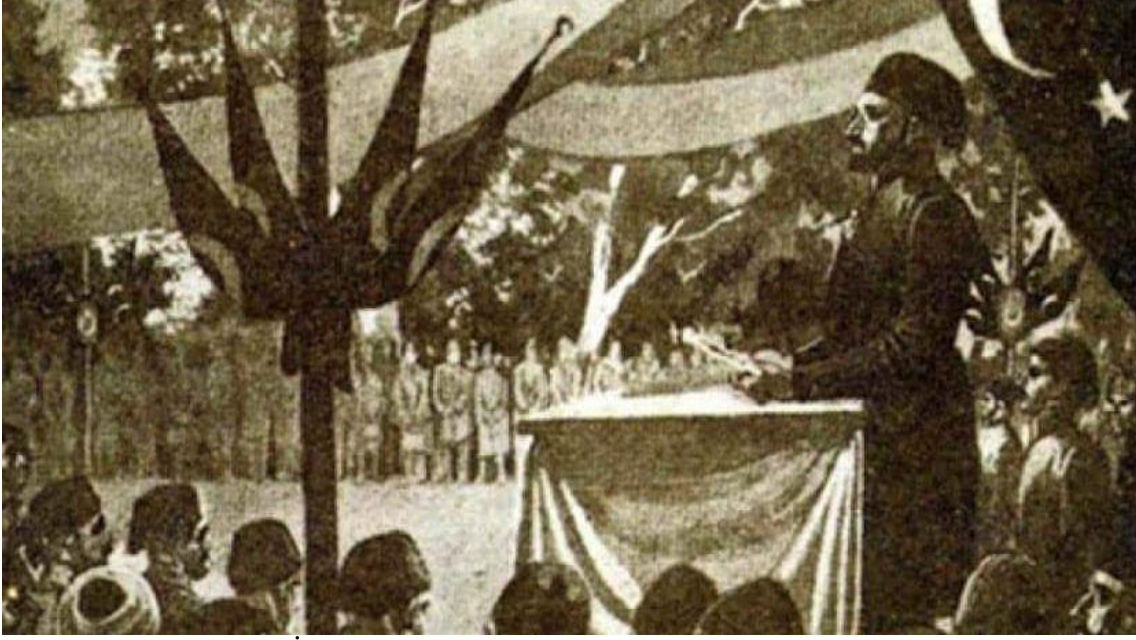
Devlet düzeninde Tanzimat öncesinden merkezi yönetim meclislerinin oluşturulduğu bilinmektedir. Bu “merkezi meclislerle” yönetime katılımın sağlanması, böylece kişilerin yönetime ortak olmalarıyla vatanı sahiplenmelerinin sağlanması usulü Tanzimat ile beraber yerele de inmiştir. Halk yerel yönetimlerde seçim usulüyle siyasal katılım göstermeye Tanzimat’ın daha en başından itibaren başlamıştır. İşte bu ilk örnekler olan muhassıllık meclislerini bu çalışmamızda incelemeye çalışacağız.

Genel Olarak

1839’da ilan olunan Gülhane Hattı aslında her padişahın cülusuyla beraber ilan ettiği adaletnamelerden biridir. Ancak bu adaletnameyi diğerlerinden ayıran nokta devletin yönetim anlayışında köklü değişiklikler yapan maddelerin varlığıdır.(1) Hattın hedefi merkezi otoriteyi artırmakken, düzenlediği en önemli iki konu ise tebaanın eşitliği ve güvenliğiyle adli ve mali ıslahatlardır.(2)

Tanzimat uygulamalarıyla bu hedef ve konular için devlet yönetiminde köklü değişiklikler getirilmiş, geleneksel kurumların yerini modern kurumlar almaya başlamıştır. Bu köklü değişikliklere hiç zaman kaybedilmeden başlanılmıştır. Tanzimat’ın getirdiği değişiklikler için yetenekli, nitelikli memurlara ihtiyaç olduğu açıktır. Ancak maalesef, devlet Tanzimat’ı uygulayabilecek nitelikli kadrolardan özellikle de yerel idarede yoksundu. Bu kadro eksikliği sebebiyle devlet yerel yönetimlerde bizzat yöre halkından yardım almak durumunda kalmıştır.

Burada hemen belirtmeliyiz ki ilk bakışta oldukça olumsuz görünen bu kadro eksikliği durumu, yöre halkının yönetimde yer alması gibi olumlu bir sonuca yol açmıştır. Devletin değil birinci önceliği, hatta belki de hiç hesaba katmadığı bir şeydir, siyasal katılım. Çünkü İlber Ortaylı’nın da dediği gibi “Tanzimatçı devlet adamı için gerekli şey hürriyet değil, kazanç, mal ve hayat güvenliğidir. Devlet hayatında aslanan unsur; geniş gurupların siyasal katılması değil, devlete sadık olan ve çok kazanıp çok vergi veren bir tebaadır.”(3)

Tanzimat Fermanı'nın İlanı

Bir diğer konu ise Tanzimat'ın uygulanma biçimidir. Çünkü Tanzimat köklü değişiklikler dönemidir ama bu değişikliğin aslında nasıl yapılacağını da pek bilinemediği bir dönemdir. Bu sebeple genellikle uygulamalar öncelikle devlete bağlı olduğu bilinen yerlerde gerçekleştirilmiş, eğer buralarda başarılı olunmuşsa, devletin geneline yayılmıştır. Yani Tanzimatçılar “kaide-i tedric” prensibi ile yeni uygulamaları hayata geçirmişlerdir.(4)

Takip edilen bu usul nedeniyle Tanzimat'ın yeni bir kurumunu veya yeni bir düzenini oturtması için yönetimin pek çok düzenlemeler yapması gerekmiştir. Buna en güzel örnek aslında konumuzu da kapsayan yerel yönetimlerdir. Öyle ki Tanzimat'ın istediği yeni taşra idaresini oluşturmak için, 1839 Gülhane Hattı ile başlayıp, 1842, 1849, 1852, 1864 ve 1871 tarihli pek çok yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.(5) Görülmektedir ki, her getirilen yeni uygulamaya verilen tepkilere göre ve tabii ki dış baskıların etkileriyle de beraber yeni yasal düzenlemeye başvurulmuştur.

Ancak Tanzimat'ın bu düzenlemeleri hiç şüphesiz ki Türkiye’de bir yerel yönetim anlayışını geliştirmiştir. Yerel yönetimler ise “demokratik yaşamı ve siyasal katılmayı tek kelimeyle yurttaşlık bilincini yerleştiren bir gelişmedir.”(6)

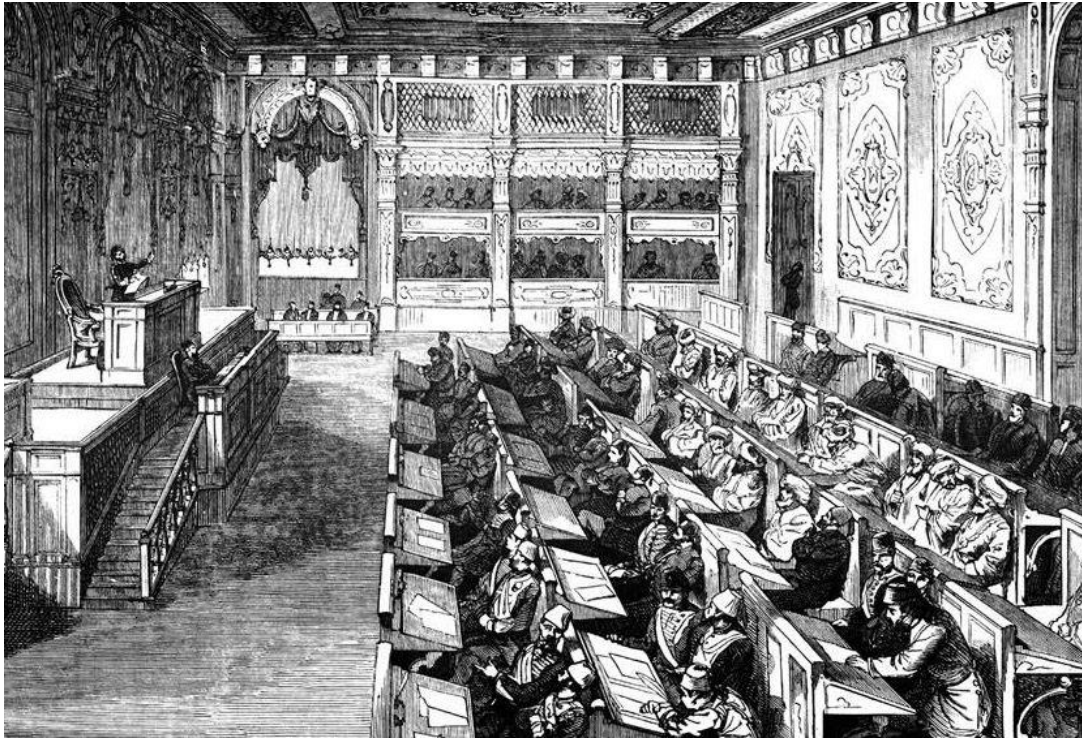
Tanzimat öncesi ülke yönetiminden kısaca bahsetmenin, konunun anlaşılması için gerekli olduğuna inanıyoruz. Bu yolla karşılaştırma yapılabilir ve yenilikler daha net anlaşılabilir. Osmanlı'nın temel yönetim birimi sancaktır. Her ne kadar sancakların üstünde zamanla eyaletler ortaya çıktıysa da bunlar daha çok askeri amaçlıydılar ve yerel örgütlenme sancak düzeyindeydi.(7) Sancakların altındaki birim ise kazalardı. Bu idari birimlerin yöneticileri ise şöyledir: Eyaletlerde önce beylerbeyi, sancaklarda ise sancak beyleri idi. Ayrıca değişik boyutlarda ama resmi olmayan voyvodalık diye en küçük idari birimden de bahsedilebilir.(8)

Bu yönetim birimleri Osmanlı klasik dönemindeki düzen ile beraber oldukça güzel işlemişken, zamanla bu yöneticilerin güçlerini artırması ve yönetim birimlerinde adeta derebeyi haline gelmeleriyle Osmanlı sistemi bozulmuştur. İşte bu bozukluğu gidermek ve devlette yönetimi tekrar merkezileştirmek için köklü yeniliklere ihtiyaç duyulmuştur. Tanzimat ile beraber adeta derebeyi olan bu yöneticilerinin güçlerinin yöre halkı yardımıyla

sınırlandırıldığını, genellikle merkezden gelen yöneticilerin ön plana çıkarılmak istendiğini göreceğiz.

Tanzimat sonrası bahsettiğimiz yasal düzenlemelerin belki de en önemlisi 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'dir. İşte bu düzenleme ile Osmanlı klasik idari birimleri sil baştan düzenlenmiştir. İmparatorluk vilayet, liva, kaza ve karyelere bölünerek yeni idari birimler oluşturulmuştur.(9) Bu yeni düzenlemeye ihtiyaç duyulmasında dış baskıların etkisi yadsınamaz. Bu yeni düzenlemenin Mithat Paşa'nın da etkisi ile başarılı uygulamaları sonucu nizamname 1867 yılında tüm ülkeyi kapsar şekilde genişletildi. 1871 Nizamnamesi de yaklaşık kırk iki yıl yürürlükte kalmış ve idari düzeni belirlemiştir.

Bu nizamnameler ile beraber Osmanlı'da idari yapıda pek çok meclis oluşturulmuş “yönetime halkın da katılımıyla oluşan bir dizi danışma meclisi, merkezden taşraya bir piramit gibi idari yapıya monte edilmiştir.”(10) Hiç şüphesiz ki bu yolla güdülen amaçlardan biri de bireyleri yönetime katarak onların bağımsızlık fikirlerine engel olmaktır. Merkezileşme hedefiyle tebaanın mal ve can güvenliğini sağlamak, adli ve mali ıslahatları gerçekleştirmeye çalışan devlet işe derhal koyulmuştur. Bu uğurda ilk uygulama muhassılların atanması ve muhassıllık meclislerinin kurulmasıdır.

İlk Osmanlı Meclisi

Muhassıllık Meclisleri

Gülhane Hattı ile beraber mali ıslahat yoluna da gidilmiştir. Bu yolda en önemli düzenlemeler elbette vergilerin toplanmasında olmuştur. Yeni dönemde artık tüm ülkede gelirler ve giderler merkezi hazineden kontrol edilecektir. Bunun için de ilk yapılan şey vergi toplama usulü yani iltizamın derhal kaldırılması olmuştur. Yeni düzenlemede merkezden atanan yeni görevlilerin vergi miktarını belirleme ve toplama işini yapmasına başlanılmıştır. İşte merkezden gönderilen bu görevliler muhassıllardır.

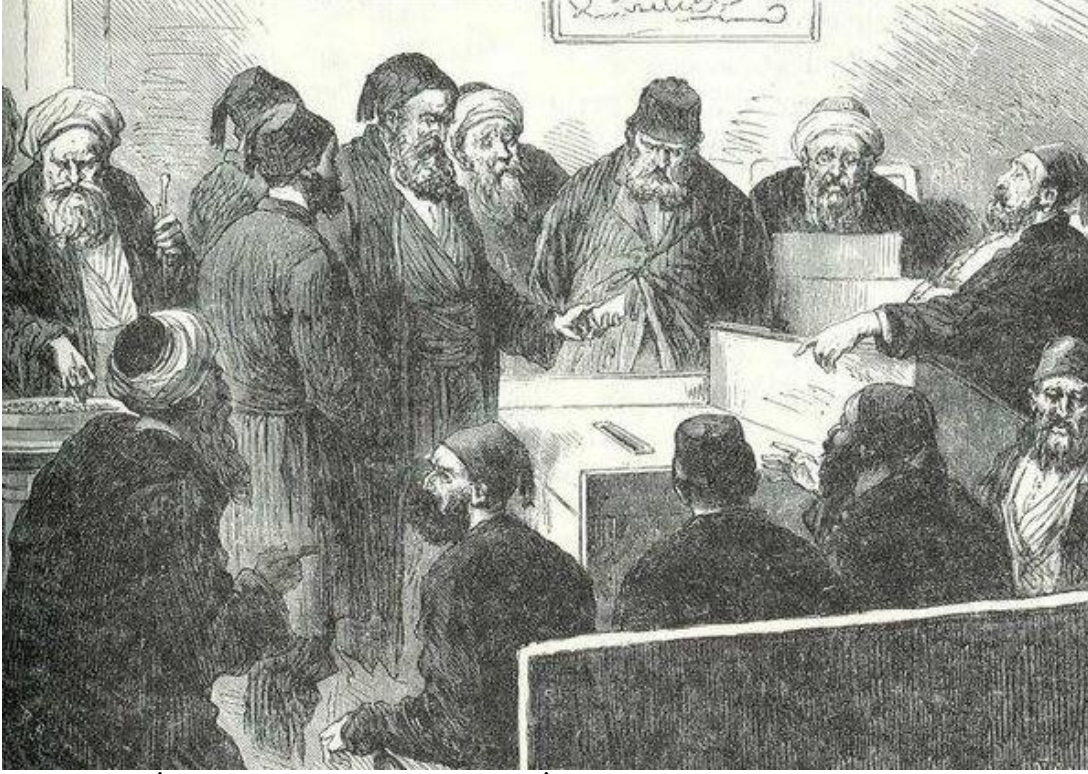
Muhassıllık esasen Tanzimat ile ortaya çıkmış bir kurum değildir, klasik dönemde de tahsille görevli kimseler vardır. Ancak Tanzimat ile beraber muhassıllar idari yetkilerle de donatılmışlardır.(12) Ayrıca bu vergi toplamakla görevli muhassılların yanında Tanzimat ile beraber muhassıllık meclisleri de kurulmuştur. Bu meclis ise muhassıla yardımcı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında muhassıllık meclisleri “ülkemizde mahalli idare kurullarının sınırlı bir anlamda ilk örneği sayılmalıdır.”(12)

Muhassıllık meclislerinin görevi vergi tespitinin yapılması ve diğer işlerin görülmesidir.(13) Muhassıllık meclislerinde özellikle yeni vergi düzenlemesine temel oluşturmak açısından, vergi salınımı için tespitlerin yapılmasının istendiği söylenilebilir. Çünkü yeni vergi düzeninde herkesten geliri oranında ve tek bir vergi alınmasına karar verilmişti.(14) Bunu sağlamak içinse halkın gelirinin tam tespit edilmesi gerekmektedir. Osmanlı’daki kadro eksikliği ve taşradaki merkezi güçler dikkate alındığında bu çok zordur. Bu sebeple, muhassıllık meclislerinde yöre halkından temsilciler de katılmışlardır.

Nitekim merkezi ve adil bir vergilendirme hedefi ile yola çıkan muhassıllar başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlıkta pek çok etken vardır. Bunların başında daha önce vergi ödememiş olan kesimlerin vergi ödemekten rahatsızlık duyarak halkı ayaklandırmaları, muhassıllardaki bilgisizlik, ulaşım sorunları gelmektedir. Nitekim Tanzimat’ın ilk uygulamalarına karşı bu tepkiler özellikle Vidin ve Niş gibi yerlerde milliyetçilik ayaklanmalarına kadar gitmiştir. Rumeli ve Anadolu’daki ayaklanmada asıl etken daima yeni vergi sistemidir.(15)

Muhassıllar başarılı olamamışlardır ama muhassıllık meclisleri başarılı olmuşlardır denilebilir. Çünkü kurulan bu meclisler muhassıllık kurumu kaldırılmasına rağmen isim değiştirerek, memleket meclisleri olarak devam etmiş ve kalıcı olmuşlardır.(16)

Muhassıl, muhassılın yanına verilen görevliler ile memleketin hâkimi, müftüsü, asker zabiti ve ileri gelenlerden dört kişi yani toplam on kişilik bir meclis olan muhassıllık meclisleri haftada iki üç gün toplanacaktı. Eğer o yerde gayrimüslim halk varsa onları temsilen de kişiler bulunacaktı.(17) Zaten bu ve diğer Tanzimat dönemi meclislerini meşveret meclislerinden ayıran en büyük fark gayrimüslim üyelerin de bu meclislerde yer almasıdır.(18) Bu meclisler sancaklarda, kazalarda kurulmuşsa büyük meclis, muhassıl atanmayan kaza ve kasabalarda kurulmuşsa hem daha az sayıda üyeden oluşmuş hem de küçük meclis diye anılmıştır. Bu küçük meclis büyük meclise bağlıdır.(19)

Osmanlı'da İlk Seçimleri Tasvir Eden Bir İllüstrasyon

Bu büyük meclislerin vergi saptamanın yanında adli ve idari işleri de vardır. Nitekim özellikle vergi ve mali suçlarda adli karar mercidirler.(20) Bu yargı hakkı uzun süre devam etmiş ancak daha sonraları yargılamayla görevli bağımsız meclisler oluşturularak yargı yetkisi, yönetim yetkisinden ayrılmıştır. Siyasal katılımın ilk örneklerinin başlangıcı sayılabilecek muhassıllık meclislerinde atanmış üyeler yanında halktan seçilmiş üyeler de bulunmaktaydı. İşte meclis üyeleri arasında yörenin ileri gelenlerinden dört kişi seçim ile yöre halkınca seçilmekteydi.

Çok karmaşık ve pek de modern olmayan bir usulle açık oy, açık tasnif ile seçim gerçekleşiyordu. Öncelikle meclis üyeliğine aday olmak için aranan şartlar şunlardı: Aday ahalinin en akıllı ve seçkin kişilerinden olmalı ve devlet işlerinden anlayıp memleket sorunlarını tanımalıdır. Bu nitelikleri taşıyanlar mahkemeye giderek ismini yazdırır ve aday olurlardı. Seçmen olabilmek için ise akıl sahibi, geliri iyi, emlak sahibi ve laf anlar olmak gerekmektedir. Tüm ahali seçmen değildi. Seçmen olabilme niteliğine sahip kişiler arasından kura ile her köyden 5 kişi seçilir, bu köylerden gelen kişilere köylerin bağlı bulunduğu kaza ahalisinden de kurayla kazanın büyüklüğüne göre 50, 30 veya 20 seçmen belirlenip eklenirdi. İşte adayları köylerden ve kazadaki ahaliden kura ile seçilen bu seçmen kitlesi seçerdi. Adaylar belirlendikten sonra teker teker ahali önüne çıkartılır ve adayı isteyen bir tarafa istemeyen diğer tarafa geçerek oy verilirdi. Bu şekilde seçilenler belirlenirdi.(21)

Tanzimat usulleri her yerde düzenli uygulanabilmiş değildir. Bu yüzden seçimlerin yapılmadığı yerler de olmuştur. Buralarda eski alışkanlıklardan vazgeçilemeyen durumlar olmuştur. Uygulama bu yüzden başarısız sayılabilir. Halil İnalcık'a göre "kâğıt üzerinde yapılan ıslahat, yeni adlar altında eskisinin devamından yahut en çok eski ile yeniyi uzlaştıran bir tedbirden ibaret kalmıştır."(22)

Bu ilk meclislere seçilen üyelerin valinin adamları olduğu, eski ayanların ve güç sahiplerinin bu meclislerde bulunduğu görülmüştür. Bu sebeple pek çok yazar bu meclislerin siyasal katılımı sağlamadığını savunmaktadır.(23) Kanımızca bu görüşlerde haklılık payı olmakla birlikte, siyasal katılımın hiç olmadığı kabul edilemez. Çünkü her ne kadar uygulamada aksaklıklar olup, başarısız olursa da nihayetinde yerel idarelerde meclisler kurulmuş ve bu meclislere işlevsel görevler de verilmiştir.

Bu uygulamaların olduğu tarihler düşünüldüğünde vergi tespiti ve toplanması işi gibi oldukça asli bir görevin bizzat halkın seçtiği kişilerce yerine getirilmesinin düşünülmesi bile oldukça önemli bir ilerlemedir. Bu meclisleri eleştiren yazarların pek çoğu seçimli üyelerin eski merkezi güç sahibi kişiler olduklarını ve bu güçlerini meclisler yoluyla meşrulaştırdıklarını söylemektedirler. Evet, bu uygulamaların olumsuz yönünün bu eski alışkanlıklar olduğu söylenebilir ancak şimdiye kadar seçim diye bir şeyden haberi dahi olmayan halkın seçimle tanışması bile ilk aşama açısından oldukça faydalıdır. İlber Ortaylı'nın ifadesi ile "yarattıkları sorunlara rağmen eyalet idaresinde yönetilenlerin temsili yönünde bazı yenilikler görüldü ve bu temsil kurumsallaştı."(24)

Bu meclislerin kuruluş amaçları bozulan idari düzeni tekrar merkezi hükümet lehine toparlamaktı. Özellikle valilerin güçlerini oldukça artırmasıyla beraber ülkede pek çoğu yerde neredeyse derebeylik biçiminde yönetimler oluşmuştu ve merkezi hükümet bu güçlü valilere karşı koyamıyordu. İşte çare olarak valilerin güçlerinin azaltılıp, merkezden atanan muhassıllar ve yöre halkının da katılımı ile oluşturulan meclisler yardımıyla boşluğun doldurulması düşünülmüştür.(25)

Muhassılların başarısız olmaları ve beklenen başarı yerine büyük maddi zarar ile karşılaşılması sonucu devlet yönetiminde değişiklik olurken, muhassıllık da kaldırılmış ve iltizam usulüne geri dönmüştür. Bu yeni merkezi yönetim, yerel idarelerde valilerin görevlerini yeniden arttırmış ve muhassıllık meclislerini de memleket meclislerine çevirerek devam ettirmiştir.(26)

Tanzimat'ın yerel idarelerde yeni düzeni oturtması için pek çok yasal düzenleme gerektiğini ve her uygulamaya gösterilen tepki ile beraber yeni yasal düzenlemenin geliştirildiğini söylemiştik. İşte ilk uygulamanın devamı olan bu memleket meclislerinden sancaklarda olanlar önce 1864'de sancak idare meclislerine, eyaletlerde kurulanlar ise 1864'de eyalet meclisine 1864 sonrası ise vilayet idare meclisine dönüşmüştür.(27)

Sonuç

Bir yönetimde halkın yönetime siyasal katılımının pek çok yolu olabilir. Seçim de bu yollardan biridir. Türkiye'de genel inanış seçim yoluyla yönetime halkın katılımının ilk örneğinin 1876 Kanun-i Esasisinin kabulüyle oluşturulan Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri olduğudur. Ancak bu genel inanış aksine Türkiye yönetiminde seçim usulüyle siyasal katılım, her ne kadar yöneticiler siyasal katılımı sağlamak amacı taşımaları da Tanzimat uygulamalarıyla başlamıştır. Bunun ilk örnekleri Gülhane Hattı'nın ilk uygulaması olan muhassıllık meclislerinde görülmektedir. Halk, Türkiye'de ilk kez muhassıllık meclislerine yasal temelleri bulunan bir seçim yoluyla üyeler seçmiştir. Bu üyeler kanunların kendilerine tanıdığı alanlarda rol ve karar almıştır. Yani halk ilk kez yönetime temsilcileri vasıtasıyla katılım sağlamıştır.

Çok başarılı olmadığı, beklenilene veremediği savunulabilse de bu meclislerin daha sonraları isim değiştirerek varlıklarını devam ettirdikleri düşünüldüğünde, yerel yönetimin temellerini oluşturması açısından başarılı uygulamalardır. Ayrıca bu meclislerin oluşturulmasında uygulanan seçim usulünün halkta bir bilinç oluşturduğu ve meşrutiyete gidecek olan yolda seçim geleneği oluşturduğu da açıktır.

Dipnot

- (1): Halil İNALCIK, “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Halil İncık- Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), TİB yay. , B. 5, İstanbul 2015, s. 99.
- (2): İlber ORTAYLI, Türkiye İdare Tarihi, TODAEİ yay. , Ankara 1979, s. 267-269.
- (3): ORTAYLI, Türkiye İdare Tarihi, s. 288.
- (4): ORTAYLI, Türkiye İdare Tarihi, s. 290.
- (5): Fatih Sadık TORUN, “*Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)*”, Karadeniz Araştırmaları, S. 32, 2012, s. 95.
- (6): İlber ORTAYLI, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), B. 3, TTK yay., Ankara 2018, s.4.
- (7): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 62.
- (8): Musa ÇADIRCI, “*Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826- 1839)*”, Belleten, C. LI, S. 201, 1987, s. 1232.
- (9): Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, “*Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizamnamesi*”, ÇYYD, C. 5, S. 2, 1996, s. 69.
- (10): Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, “*Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri*”, ÇYYD, C. 5, S. 5, 1996, s. 90.
- (11): Ali AKYILDIZ – Yücel ÖZKAYA, “*Muhassıl*”, TDVİA, C. 31, 2006, s. 18; Musa Çadircı, Tanzimat öncesi dönemlerde rastlanılan muhassılların sadece isim benzerliği olduğunu belirtmektedir. ÇADIRCI, *Türkiye’de Yönetim*, s. 1226.
- (12): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 34.
- (13): Özgür YILMAZ, “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840- 1871)*”, JHS, C. 6, S. 6, 2014, s. 253-280.
- (14): AKYILDIZ – ÖZKAYA, “*Muhassıl*”, s. 19.
- (15): Halil İNALCIK, “*Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Halil İncık- Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), TİB yay. , B. 5, İstanbul 2015, s. 195.
- (16): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s.44.
- (17): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 35.
- (18): İNALCIK, *Tanzimat’ın Uygulanması*, s. 180.
- (19): İNALCIK, *Tanzimat’ın Uygulanması*, s. 174.
- (20): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 36.
- (21): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 37, 38.
- (22): İNALCIK, *Tanzimat’ın Uygulanması*, s. 180.
- (23): İNALCIK, *Tanzimat’ın Uygulanması*, s. 181; YILMAZ, *Taşra İdare Meclisleri*, s. 265.
- (24): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 43.
- (25): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 43.
- (26): ORTAYLI, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 44.
- (27): TORUN, *Yapılanma Süreci*, s. 90.

Kaynakça

- AKYILDIZ** Ali – **ÖZKAYA** Yücel: “*Muhassıl*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, 2006, s. 18-20.
- ÇADIRCI** Musa: “*Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826- 1839)*”, Belleten, C. LI, S. 201, 1987, s. 1215- 1240.
- İNALCIK** Halil: “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, B. 5, İstanbul 2015, s. 89- 110.
- İNALCIK** Halil: “*Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, B. 5, İstanbul 2015, s. 169- 195.
- ORTAYLI** İlber: Türkiye İdare Tarihi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1979.
- ORTAYLI** İlber: Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), B. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- SEYİTDANLIOĞLU** Mehmet: “*Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizamnamesi*”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C. 5, S. 2, 1996, s. 67-81.
- SEYİTDANLIOĞLU** Mehmet: “*Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri*”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C. 5, S. 5, 1996, s. 89-103.
- TORUN** Fatih Sadık: “*Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842- 1876)*”, Karadeniz Araştırmaları, S. 32, 2012, s. 81- 97.
- YILMAZ** Özgür: “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840- 1871)*”, International Journal of History, C. 6, S. 6, 2014, s. 253- 280.